

શ્રીકૃષ્ણની 'શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા'ને ગુજરાતી ભાષામાં ઢાળવા મથતી કૃતિ- 'ગીતાધ્વનિ'.

પ્રસ્તુત સંશોધન લેખમાં સંસ્કૃતભાષામાં રચાયેલ મહાભારત અંતર્ગત- 'શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા' ઉપર ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યમાં શ્રી કિ.ધ.મશરૂવાળા દ્વારા રચાયેલ 'ગીતાધ્વનિ' ની વાત કરવામાં આવેલ છે. શ્રી કિ.ધ.મશરૂવાળા દ્વારા 'શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા' ઉપર ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમશ્લોકી અનુવાદ- 'ગીતાધ્વનિ' ની રચના કરવામાં આવેલ છે. જે ગુજરાતી ભાષાનાં વિદ્વાનોને સુવિદિત છે. ગુજરાતી વાચકોમાં તેણે સારી એવી ખ્યાતિ પણ મેળવેલી છે.

કોઈ પણ ભાષામાં રચાયેલાં સાહિત્યને અન્યભાષામાં યથાતથ રીતે ઉતારવું અશક્ય છે, છતાં પણ એક ભાષામાં રચાયેલાં સાહિત્યને બીજી ભાષામાં અનુવાદિત કરવામાં આવે છે. અને એ રીતે મૂળ કૃતિનાં શક્ય તેટલાં ભાવોને વાચકો સુધી પહોંચાડવાનાં પ્રયત્નો અનુવાદકો દ્વારા કરવામાં આવે છે. આવી અનુવાદિત કૃતિઓને વાચકોનાં હૃદયમાં સ્થાન પણ મળે છે. જેમ કે ' ગીતાધ્વનિ' ને વાચકોનાં હૃદયમાં મળેલું સ્થાન.

સંસ્કૃત વાડગમ્ય અતિ પ્રાચીન અને વિપુલ પ્રમાણમાં મળે છે. દુનિયાની અતિ પ્રાચીન ભાષા હોવાનું ગૌરવ, ભાષાવિદોએ સંસ્કૃતભાષાને આપેલું છે. ભારતદેશની વાત કરીએ તો લગભગ મોટા ભાગની ભારતીય ભાષાઓ સંસ્કૃતભાષામાંથી જન્મેલી છે. તેથી તદ્ તદ્ ભારતીય ભાષાઓમાં રચાયેલાં સાહિત્યમાં, સંસ્કૃતભાષાનાં તદ્ તદ્ ગ્રંથોની સીધી કે આડકતરી અસર જોવા મળે છે.

સંસ્કૃતભાષામાં વિપુલ સાહિત્ય સર્જન કરનારા મહર્ષિ વેદ વ્યાસ માટે તો કહેવાયું છે કે - વ્યાસોચ્છિષ્ટમ્ જગત્ સર્વમ્ । અર્થાત્ સંપૂર્ણ જગત્ વેદ વ્યાસનું એકું છે. એટલે કે દુનિયામાં કોઈ વિષય એવો નથી કે જેના ઉપર વેદ વ્યાસે કલમ ન ચલાવી હોય. તેથી બીજી ભાષામાં રચાયેલાં સાહિત્યનાં વિષયોમાં પણ વેદ વ્યાસે કહેલી વાતને જ પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષ રીતે નિરૂપવામાં આવેલી હોય છે. તેમણે રચેલાં મહાભારત વિશે તો કહેવાયું છે કે- યદિહાસ્તિ તદન્યત્ર યન્નેહાસ્તિ ન તદ્ કુત્રચિત્ । અર્થાત્ અંહિયા મહાભારતમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે જગત્માં અન્યત્ર (અન્ય ભાષાનાં સાહિત્યમાં) પણ મળશે, પરંતુ અંહિયા મહાભારતમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું નથી, તે બીજે (અન્ય ભાષાનાં સાહિત્યમાં) પણ મળશે નહીં.

આમ 'ગીતાધ્વનિ'નું મૂળ, વેદવ્યાસ વિરચિત 'મહાભારત' - અંતર્ગત 'શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા' છે. અનુવાદકશ્રીએ, વેદ વ્યાસની 'શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા' નાં ભાવોને મૂળરૂપે ઉતારવાનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન કર્યો છે, તેથી તેમણે આપેલું ' ગીતાધ્વનિ' નામ અન્વર્થક સિદ્ધ થાય છે. તેના કેટલાક ઉદાહરણો- મૂળ સંસ્કૃત અને 'ગીતા ધ્વનિ'માં થયેલો સમશ્લોકી અનુવાદ અત્રે પ્રસ્તુત છે.

एवमुक्तो हृषिकेशो गुडाकेशेन भारत ।
 सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ (गीता-१/२४)
 गुडाकेश तएा आवा वेएाने माधवे सुएी,
 वे सैन्य वयमां उलो डीधो ते उत्तम रथ. (गीताध्वनि- १/२४)

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
 पापमेवाश्रयेदस्मान्हृत्वैतानाततायिनः ॥ (गीता-१/३६)

हएीने डौरवो सर्वे अमारुं प्रिय शुं थशे ?
 अमने आततायीने हएायानुं पाप डेवण ! (गीताध्वनि- १/३५)

कलैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
 क्षुद्रं हृदयदोर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ (गीता-२/३)

मा तुं कायर था, पार्थ,तने आ धटतुं नथी,
 हैयाना दुबणा लाव छोडी उठ,परंतप. (गीताध्वनि- २/३)

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
 न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ (गीता-२/१२)

हुं तुं डे आ महीपाणो,पूर्वे क्यारे हता नहीं,
 न हईशुं लविष्येये अेम तुं जाएतो रणे. (गीताध्वनि-२/१२)

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
 नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
 तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
 न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ (गीता-२/२२)

त्यजु डई जुएां थथेल वस्रो,
 ले छे नवां जेम मनुष्य बीजा,
 त्यजु डई जुएां शरीर तेम,
 पामे नवां अन्य शरीर डेही. (गीताध्वनि- २/२२)

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
 मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥ (गीता-२/४७)

કર્મે જ અધિકારી તું, ક્યારેય ફળનો નહીં,
મા હો કર્મફળે દૃષ્ટિ, મા હો રાગ અકર્મમાં. (ગીતાધ્વનિ- ૨/૪૭)

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।
યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥ (ગીતા-૨/૬૯)

નિશા જે સર્વ ભૂતોની, તેમાં જાગ્રત સંયમી,
જેમાં જાગે બધાં ભૂતો, તે જ્ઞાની મુનિની નિશા. (ગીતાધ્વનિ- ૨/૬૯)

બહૂનિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન ।
તાન્યહં વેદ સર્વાણિ ન ત્વં વેત્થ પરંતપ ॥ (ગીતા-૪/૫)

વીત્યા જન્મો ઘણા મારા, તારાથે તેમ, અર્જુન.
હું જાણું છું બધા તેને, તું તેને જાણતો નથી. (ગીતાધ્વનિ- ૪/૫)

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।
ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ (ગીતા-૪/૩૪)

નમીને, પ્રશ્ન પૂછીને, સેવીને જ્ઞાન પામ તું,
જ્ઞાનીઓ તત્ત્વના દ્રષ્ટા તને તે ઉપદેશશે. (ગીતાધ્વનિ- ૪/૩૪)

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।
યાભિર્વિભૂતિભિર્લોકાનિમાસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥ (ગીતા-૧૦/૧૬)

સંભળાવો મને સર્વે દિવ્ય આત્મવિભૂતિઓ,
જે વિભૂતિ વડે વ્યાપ્યા આ બધા લોકને તમે. (ગીતાધ્વનિ- ૧૦/૧૬)

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તત્તમ્ ।
સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ ॥ (ગીતા-૧૮/૪૬)

જેથી પ્રવર્તતાં ભૂતો, જેણે વિસ્તાર્યું આ બધું,
તેને સ્વકર્મથી પૂજી સિદ્ધિને મેળવે નર. (ગીતાધ્વનિ- ૧૮/૪૬)

સર્વારમ્ભા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ । (ગીતા-૧૮/૪૮)
સર્વ કર્મે રહે દોષ, ધુમાડો જેમ અગ્નિમાં. (ગીતાધ્વનિ- ૧૮/૪૮)

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु। (गीता-१८/६३)

तेने पूर्ण विचारीने कर જેમ ગમે તને. (ગીતાધ્વનિ- ૧૮/૬૩)

તો વળી ક્યાંક ન ગમે તેવો અનુવાદ પણ થયો છે. જેમ કે 'વિભૂતિયોગ'માં ગુજરાતી અનુવાદમાં ષષ્ટીપરક અર્થ લીધો છે, ઉદા. દેવર્ષિનો હું નારદ, નરોનો હું નરાધિપ, ગાયોની કામધેનુ હું, વગેરે અનુવાદ શોભતો નથી. (1) દેવર્ષિમાં હું નારદ, નરોમાં હું નરાધિપ, ગાયોમાં કામધેનુ હું, વગેરે સપ્તમીપરક અનુવાદ જ શોભે છે.

કાલઃ કલયતામહમ્। (ગીતા-૧૦/૩૦) નો અનુવાદ- 'કાળ છું ઘડિયાળનો' એમ કર્યો છે (2) જે બિલકુલ યોગ્ય લાગતો નથી. ભગવાનનો કહેવાનો મૂળ ભાવ વ્યક્ત થયો નથી.

શ્રીભગવાનનાં મુખકમળમાંથી નિઃસૃત થયેલાં 'ગીતા'નાં મંત્રોમાં જે ભાવ અને અર્થગાંભીર્ય છે, તે અનુવાદકે 'પુરુષ પરિવર્તન' કરી ને 'ધ્યાન વિભાગ'માં મૂકેલા સંસ્કૃત શ્લોકોમાં બિલકુલ જોવા મળતું નથી. આપણી શાસ્ત્રપરંપરા મુજબ 'બ્રહ્માનુભૂતિ' થાય તે વ્યક્તિ રૂપ થઈ જાય છે. જ્યારે અનુવાદક તો ભગવાનનાં વકીલ થયાં છે, તેથી વાચકોમાં સંદેહ ઊભો થાય છે. ભગવાનને માટે- તું આવો છે, તેં આમ કર્યું વગેરે પ્રકારની વાતો અનુવાદકના મુખે અયોગ્ય લાગે છે. આપણા શાસ્ત્રપ્રમાણ મુજબ ભગવાનથી બીજો કોઈ માટો નથી. તેઓ - એકમેવાદ્વિતીયં બ્રહ્મ। છે. આવા ભગવાનની વકાલત કરવાનું સામર્થ્ય શું અનુવાદકમાં છે ? બીજું અનુવાદકે મૂળ 'ગીતા'નાં મંત્રોને જ માત્ર પુરુષ પરિવર્તન કરીને રજૂ કર્યાં છે, જો અનુવાદકમાં સામર્થ્ય હોય તો બધાં જ શ્લોકોનું નવસર્જન કરવું જોઈ એ, અન્યથા આવી કુચેષ્ટા કરવી જોઈ એ નહીં. ઉદા. રામાયણમાં જાંબુવાન, હનુમાનજીને તેમનું સામર્થ્ય યાદ કરાવે છે, કારણ કે તેઓ જ્ઞાનવૃદ્ધ, અનુભવવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ છે. શું 'ગીતા ધ્વનિ'નાં અનુવાદક ભગવાન કરતાં વધું જ્ઞાનવૃદ્ધ, અનુભવવૃદ્ધ કે વયોવૃદ્ધ છે ! ઉદા. 'ધ્યાન વિભાગ-શ્લોક-૧૭ માં અનુવાદક કહે છે કે ' બીજ જે સર્વ ભૂતોનું જાણું હું તેય તું જ છું.' -આ શબ્દો શ્રીભગવાન પોતાનાં સ્વમુખે કહે તે જ યોગ્ય ઠરે છે. કારણ કે ભગવાનથી આદિ બીજ કોઈ નથી. અર્જુને, શ્રીભગવાનનું વિશ્વરૂપ જોયું છે, તેથી તેણે ('ગીતા-અ.૧૧માં') તેનું વર્ણન કર્યું છે, જે યોગ્ય અને યથાર્થ છે. આવો અર્જુન પણ શ્રીભગવાન માટે કહે છે કે-સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ। (ગીતા-૧૦/૧૫)- હે પુરુષોત્તમ ! તમે પોતે જ પોતાથી પોતાને જાણો છો. પરંતું અનુવાદક, અર્જુનની જેમ કહી રહ્યાં છે, તેથી સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે.

'ગીતા ધ્વનિ' પુસ્તિકાને અંતે આપેલી ટિપ્પણીઓ, કઠિન શબ્દો સમજવામાં ઘણી જ ઉપકારક થાય તેવી છે. અનુવાદકશ્રીએ પ્રત્યેક અધ્યાયનાં 'ટેકનિકલ' (પારિભાષિક) શબ્દોને સ્પષ્ટ કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન કરેલો જોઈ શકાય છે, ઉદા. અ.૯માં ઉદાસઃ શબ્દનો અર્થ ઉત્ - ઊંચે, આસ- બેઠેલો. ' ઊંચે બેઠેલો સાક્ષીરૂપ તે'. એવો કર્યો છે. (3)

પુસ્તકને અંતે આપેલ સામાન્ય સૂચનાઓ પુસ્તકમાં નિરૂપાયેલાં જે તે અર્થ ને સમજવામાં અનુવાદકશ્રીએ સુગમતા કરી આપી છે, ઉદા. ' આત્મા' શબ્દ -પરમાત્મા, આત્મા, જીવ, બુદ્ધિ, ચિત્ત, મન વગેરે અર્થોમાં પ્રયોજાયેલ છે. (4)

પુસ્તિકાને અંતે આપેલ કઠિન શબ્દોના અર્થો પણ વાચકોને સમજવામાં સરળતા કરી આપે તેવા છે, ઉદા. (૧) ‘અનિર્દેશ્ય’-‘આ’ એમ દેખાડી ન શકાય તેવું, (૨) ‘અપૈશુન’- નિષ્કપટતા, સરળતા, અચાડિયાપણું (૩) ‘અપ્રમેય’-તર્કશાસ્ત્રના પ્રમાણોથી ન સમજાવી શકાય તેવા. (૫)

આમ ‘ગીતા ધ્વનિ’ સમશ્લોકી અનુવાદમાં અનુવાદકશ્રી દ્વારા મૂળ સંસ્કૃત ‘ગીતા’નાં ભાવોને શક્ય તેટલાં યથાતથ ઉતારવાનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ખાસ કરીને ગુજરાતી ભાષા જેમની માતૃભાષા છે તેવા લોકો માટે -શ્રીકૃષ્ણભગવાનની સંસ્કૃતભાષામાં રહેલી ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’ને સમજવા માટે ‘ગીતા ધ્વનિ’એ ખૂબ જ સુગમતા કરી આપી છે. સંસ્કૃતભાષા નહીં જાણનાર વ્યક્તિ પણ ‘ગીતાધ્વનિ’નાં પારાયણ દ્વારા સંસ્કૃતભાષામાં રચાયેલી ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’નાં પારાયણ જેવો આનંદ લઈ શકે છે. જો કે સંસ્કૃતમાં અર્થ ખબર ન પડે તો પણ ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’નું પારાયણ કરવાથી મનને અલૌકિક આનંદ મળે છે, કારણ કે ‘ગીતા’નાં શબ્દો સ્વયં પરમાત્માનાં મુખારવિંદમાંથી નિકળેલાં છે. અનુવાદશ્રીએ લીધેલાં શ્રમને ભગવાન યશ આપે એ જ અભ્યર્થના !

પાદટિપ

- (1) ગીતાધ્વનિ’-સમશ્લોકી અનુવાદક-કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશરૂવાળા ,નવજીવનપ્રકાશન મંદિર - અમદાવાદ-૧૪,નવી સંશોધિત આવૃત્તિ-૧૯૪૬.પૃ.૧૧૪.
- (2) તદેવ-પૃ.૫૮.
- (3) તદેવ-પૃ.૧૧૩.
- (4) તદેવ-પૃ.૧૧૮.
- (5) તદેવ-પૃ.૧૨૦.

સંદર્ભ ગ્રંથસૂચિ

- (૧) ‘ગીતાધ્વનિ’-સમશ્લોકી અનુવાદક-કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશરૂવાળા ,નવજીવન પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદ-૧૪,નવી સંશોધિત આવૃત્તિ-૧૯૪૬.
- (૨) ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’-ગુજરાતી-ટીકાસહિત- ગીતાપ્રેસ,ગોરખપુર.સં. ૨૦૫૦ પાँચવા સંસ્કરણ.

*****

પ્રા.મયારામ કે.પટેલ(સંસ્કૃત વિભાગ)

સરકારી વિનયન કોલેજ,

સેક્ટર-૧૫,ગાંધીનગર.

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat